

HET STILZWIJGEN VOORBIJ

naar een reconstructie van de andragologie als handelingswetenschap

Lezing voor Amsterdamse Universiteitsvereniging, Kring Andragologie op 6-11-2010

Jaap van der Stel

Lector Geestelijke gezondheidszorg Hogeschool Leiden

Senior-onderzoeker VUmc / GGZ inGeest

jaapvanderstel@gmail.com

Dames en heren,

Ik vind het een hele eer in Amsterdam te mogen spreken op deze jaarlijkse bijeenkomst van andragogen en belangstellenden voor de andragologie. Deze studie heb ik zelf in de jaren zeventig in Groningen gevolgd. Hoewel ik, zoals ik nog zal toelichten, zo'n dertig jaar lang het vak min of meer links heb laten liggen, laat het mij niet los, zoals andragogen blijkbaar mij niet los laten. In mijn studie leerde ik dat je problemen vanuit verschillende perspectieven moet benaderen, dat de werkelijkheid bestaat uit verschillende niveaus, dat je sociale vraagstukken op een multi- of liever interdisciplinaire wijze te lijf moet gaan en dat filosofie daarbij een nuttige en noodzakelijke rol speelt. Deze ideeën zijn, denk ik, leidend geweest in mijn werk: de verslavingszorg, de geestelijke gezondheidszorg, onderzoek en onderwijs. En ze waren leidraad voor mijn wetenschapsfilosofische studie over de zoektocht naar de determinanten en mechanismen van psychopathologie, die resulteerde in een proefschrift waarop ik vorig jaar ben gepromoveerd.

Er zijn helaas niet zoveel andragogen die een proefschrift hebben geschreven - ik heb het daarom twee keer gedaan. In 1995 promoveerde ik voor het eerst bij Paul Schnabel op een studie naar de geschiedenis van de drankbestrijding en het ontstaan van de verslavingszorg in Nederland. Hoewel toen ook al het woordje andragologie alleen in de 'aftiteling', in mijn CV, werd vermeld, was het onderwerp een typisch voorbeeld van wat later een 'sociale interventie' is gaan heten. Deze interventie verliep overigens zonder de bemoeienis van andragogen.

De organisaties van drankbestrijders wisten heel effectief het drankmisbruik onder de bevolking als een groot sociaal vraagstuk te presenteren en waren in staat dit te verbinden met andere sociale problemen, ze verbonden deze strijd aan emancipatie en beschavingswerk en wisten de bevolking massaal te mobiliseren. Ze lieten en passant zien dat als mensen zich

achter collectieve en realistische doelen stellen, en gemotiveerd worden zélf actor te worden, de samenleving wel degelijk maakbaar is. Zonder noemenswaardig overheidshandelen daalde de consumptie van alcohol tussen 1890 en de jaren dertig met ongeveer 80 procent.

Ik zal hier vandaag vooral vanuit mijn tweede proefschrift, dat handelde over psychopathologie en daarmee over de psychiatrie, enkele stellingen willen inbrengen over de andragologie. Psychiatrie en andragologie hebben op afstand bekeken veel met elkaar gemeen.

Dit proefschrift ging over de vraag hoe het komt dat we nog steeds niet goed weten hoe psychische stoornissen ontstaan en belopen. Ik heb betoogd dat een van de verklaringen daarvoor is dat de psychiatrie en het wetenschappelijk onderzoek dat daaraan ondersteuning biedt, zich weinig gelegen laat liggen aan de filosofie, in het bijzonder de wetenschapsfilosofie. Voor de andragologie geldt dit belang mijns inziens net zo, zij het dat we het daarbij hebben over een discipline die formeel niet eens meer bestaat.

Ik heb verder beargumenteerd waarom de psychiatrie zich in de richting van een interdiscipline moet ontwikkelen: een synthese of integratie van monodisciplines die zich met het *bio-psycho-sociaal-culturele* karakter van psychopathologie bezighoudt. Wat die integratie of synthese betreft had de andragologie het goed voor elkaar: ik heb de andragologie nooit anders gezien als een discipline die zich liet voeden door een reeks andere disciplines: de sociale wetenschappen, waaronder de economie, de politicologie en de antropologie, maar ook de psychologie en de biologie.

De psychiatrie en andragologie hebben ook met elkaar gemeen dat het om het beroepsmatig *handelen* gaat, maar waar psychiaters overal gevraagd worden geldt dat - u weet dit - zeker niet voor andragogen.

En tot slot hebben beide disciplines het *moeilijk*: de psychiatrie is wat verweesd binnen de geneeskunde en de andragologie is zelfs uit de gemeenschap van sociale wetenschappen verstoten.

* * *

In mijn lezing wil ik allereerst een paar stellingen presenteren over de andragologie. Vervolgens geef ik een schets van mijn eigen ervaringen. Dit mondt uit in een voorstel om - bij een eventuele reconstructie van de andragologie - gebruik te maken van de filosofie, in het bijzonder het werk van de wetenschapsfilosoof Mario Bunge. Ik eindig met een voorstel om de andragologie weer op de kaart te zetten.

* * *

Stellingen

1. In verschillende domeinen worden sociale technologieën toegepast waarvan de wetenschappelijke en filosofische onderbouwing vraagtekens oproept. Een academische setting waarin kennis over sociale arbeid wordt geproduceerd en gesynthetiseerd ontbreekt evenwel.
2. In de vorige eeuw had de andragologie kunnen uitgroeien tot de wetenschap van het sociale handelen. Deze, ooit populaire, studie is tot verdriet van velen de nek om gedraaid. Niet geheel ten onrechte. Er bestond geen consensus over wat het 'object' van de andragologie nu eigenlijk was, en of het wel een wetenschap of een opgewaardeerde hbo-opleiding was (net zoals *medicijnen* en *rechten* ook gewoon 'hogere beroepsopleidingen' zijn).
3. De andragologie is niet te vroeg opgedoekt maar te vroeg van start is gegaan. Nu de hbo-opleidingen op het brede veld van de sociale arbeid een veel duidelijker profiel hebben gekregen en de kwaliteit ervan is verbeterd, wordt ook de behoefte aan een academische pendant manifest en zelfs urgent.
4. De wereld wordt steeds complexer en de samenleving gaat van de ene crisis in de andere. Of sociale arbeid in die constellatie nuttig en noodzakelijk kan zijn, blijft impliciet. Er is nu, meer dan vroeger, behoefte aan een filosofie en wetenschap van het sociale handelen. Deze moet een theoretisch kader scheppen voor de talloze sociale opleidingen in (vooral) het hbo en het - nogal onoverzichtelijke - beroepsveld. Verder kan deze discipline een bijdrage leveren aan de ontwikkeling van evident werkzame, robuuste en legitieme probleembenaderingen. Het systeemdenken en de (wetenschaps)filosofie van de Argentijns-Canadese filosoof Mario Bunge kunnen hierbij zeer behulpzaam zijn.
5. Andragologie is - idealiter - gebaseerd op een realistische benadering van de werkelijkheid en van de mogelijkheden van doelbewuste, politiek en ethisch gelegitimeerde, sociale verandering. Wat ideeën over de 'maakbaarheid' van de samenleving betreft: hoe goed deze ook zijn verankerd in een synthese van (sociaal-wetenschappelijke) onderzoeksresultaten, het is nu 'wintertijd'. Maar dat scheidt ook de gelegenheid om, juist nu - in alle rust - de filosofische of metatheoretische grondslagen van een nieuwe andragologie, of wetenschap van het sociaal handelen, uit te werken. Het wordt vast wel weer eens lente.

* * *

Mijn ervaringen

Het is puur toeval dat ik mij de laatste maanden weer heb verdiept in de andragologie. Als

Henk Wesseling, voorzitter van de kring Andragologie van de Amsterdamse Universiteits Vereniging, mij niet had benaderd naar aanleiding van een positief stukje van Paul Schnabel in de NRC over mijn tweede proefschrift, en die daarin terloops had opgemerkt dat ik als andragoog was opgeleid, hadden wij elkaar vanmiddag nooit ontmoet, en had ik, zoals ik gewend was, het woord andragologie haast nooit meer gebruikt. Ik voel me als een emigrant die bezig is met een hernieuwde kennismaking met zijn geboorteland.

Half oktober lieten Henk Wesseling en Jacquelin de Savorin Lohman in de krant weten dat ze nog steeds boos waren over de formele opheffing van de andragologie en nog steeds niet begrepen waarom dit besluit jaren terug is genomen. Afgezien van het feit dat een toestand van jarenlange boosheid heel slecht is voor de (geestelijke) gezondheid, vind ik het niet sterk dat je het nog steeds niet begrijpt. Maar misschien begrijpen ze het ook wel, en zijn ze het er gewoon niet mee eens. Ik sta daar eerlijk gezegd neutraler in, want als je een studierichting aan meerdere universiteiten betrekkelijk makkelijk kon opheffen, was er natuurlijk wel wat aan de hand.

De toestroom van studenten was indertijd indrukwekkend, maar wellicht was een studiestop op zijn plaats geweest. De andragologie miste een kraakheldere identiteit. Veel studenten waren te goed voor de sociale academie, maar hadden niet de ambitie wetenschapper te worden. De andragologie fungeerde in hun verwachting als een academische beroepsopleiding, maar dan was een terechte vraag: voor welk beroep dan wel? De andragologie kon bogen op een geïntegreerd studiepakket, maar zou dat niet net zo goed kunnen worden geboden door een studie *algemene sociale wetenschappen*, zoals ze in Utrecht hebben gedaan? Wat was specifiek aan de andragologie, wat waren haar fundamenten, theoretische kaders en empirische referenties? Als student, en ik heb er zeven jaar over gedaan, werd het mij niet duidelijk.

Als ik vroeger liftte - een voor jongere generaties onbekende vorm van mobiel surfen op het wegennet - vermeed ik al angstvallig de naam van mijn studie te noemen, en deze schaamte, u mag het vals noemen, is tot heel recent blijven bestaan. Ik had gehoopt door twee proefschriften, in de sociale en in de medische wetenschappen, voorgoed het 'stigma' van mij afgeworpen te hebben - het mocht niet baten. Henk belde mij en riep mij in zekere zin 'tot de orde'.

Vandaag kijken we vooral vooruit, dus heeft het niet zoveel zin die schaamte te analyseren, en bovendien; ik ben vast niet representatief. Ik ga mezelf ook niet onderdompelen in zelfkritiek, al is daar wellicht alle reden toe. Het enige wat nu telt is hoe ik, en wij, het weer kunnen goedmaken. Oftewel: wat valt er eigenlijk te schamen?

Ik wilde 'iets met mensen' en zoals dat begin jaren zeventig nog opgeld deed 'de wereld veranderen'. De studie ging daar in zekere zin ook wel over, maar toch leidde het diploma niet tot enige beroepstrots en - nadat de zaak was opdoekt - zeker niet tot enig aanzien of enige statuur.

Het aantal boeken dat ik sinds de afsluiting van mijn studie heb gelezen is oneindig veel meer dan ik toen heb geconsumeerd, maar er is in die tijd wel een sterke basis gelegd waardoor ik later moeiteloos van de ene discipline, bijvoorbeeld de psychologie, kon switchen naar een andere, zoals de sociologie, de organisatiekunde, de politicologie, de geschiedwetenschap en zelfs de biologie. Niets mis mee. Maar wat de opleiding zélf nu eigenlijk behelsde, bleef mij betrekkelijk vreemd: 'iets willen veranderen bij mensen' was prima; daar deden wij als student ook buiten de studie al driftig aan mee. Maar de grondslagen van die veranderkunde, zoals de werken van Ten Have of Van Beugen, en de discussies die - ik denk vooral in het Amsterdamse - werden gevoerd over 'het object van de andragologie', sloegen bij mij, en mijn medestudenten, niet aan. De gehanteerde begrippen ervoeren we niet alleen als abstract - dat verwacht je op een universiteit - maar we zagen het ook als *slechte* abstracties, waarmee we dus geen verbindingen konden leggen, al was het maar via een aantal tussenstappen, met de praktijk. Psychologen of sociologen hadden het wat dat betreft een stuk makkelijker.

Toen ik al werkte in Zeeland, in de verslavingszorg, en hoorde van de naderende formele opheffing van de andragologie, vond ik dat voor mezelf wel jammer, maar ik begreep het ook wel. Als de docenten en de hoogleraren de studenten niet klip en klaar konden uitleggen wat het vak behelsde, ging in een *no nonsense* tijdperk het mes erin. Dat zou vaker moeten gebeuren.

Ik heb thuis nog een hele lijst kritiekpunten om, als ik aan de andere kant had gezeten, als beslisser, te verantwoorden waarom de andragologie toen niet of niet voldoende deugde. Ik denk dat de andragologie als combinatie van *wetenschappelijke theorievorming én fundamenteel onderzoek* had kunnen volstaan met één gezaghebbend instituut, aan één universiteit. Als *hogere* hbo-opleiding had het wellicht wel meer kansen gehad aan meerdere universiteiten, maar dan had het beroepsprofiel veel duidelijker uitgewerkt moeten zijn, en had het beroep van andragoog in de praktijk al een zekere verankering moeten hebben gehad. En wat wellicht wel belangrijker is, de basis, het mbo en vooral het hbo, had een veel sterkere positie moeten hebben gehad. Dat was allemaal nog niet het geval.

Maar de kaarten liggen nu aanmerkelijk gunstiger, ondanks de wintertijd die in Den Haag heeft toegeslagen. Die hbo-opleidingen met zoals dat heet een 'agogische' invalshoek zijn er of

komen er wel, plus allerlei aanvullende opleidingen. Maar leergierige studenten die wél 'met hun handen' willen werken, kunnen vervolgens op de universiteit nergens terecht; alsof sociale arbeid inherent gemakkelijker is dan het bedrijven van geneeskunde of het verdedigen van het recht. *Pedagogie* richt zich toch echt op ouders en kinderen (terzijde: de term 'sociale pedagogie' als aanduiding voor 'pedagogie voor volwassenen' zou verboden moeten worden); *psychologie* richt zich op slechts een deelaspect van het handelende subject, en de *sociologie* vooral op de voorwaarden of de sociale context daarvan. Er is dus behoefte aan een academische pendant van agogische hbo-opleidingen. Maar de universiteit heeft nog een taak: de huidige agogische studies in het hbo zijn theoretisch op drijfzand gebouwd, of stellen op zijn best niet meer voor dan een sierraad van betrekkelijk los van elkaar verzamelde stenen. Niet erg 'praktisch', ook al is dat juist het woord waar men zich in het hbo op wil voorstaan. De universiteit is mijns inziens verplicht theoretische arbeid te verrichten en gaten te dichten.

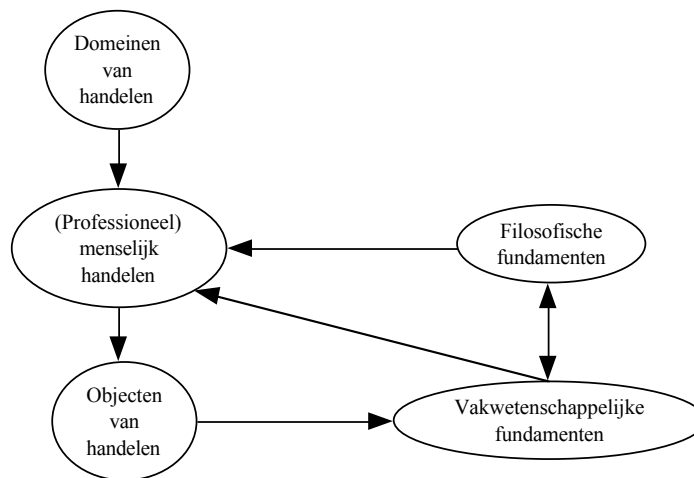
Fundamentele vragen

Ik denk dat de beroepspraktijk en de opleidingen 'schreeuwen' om een veelomvattend en zeer goed gefundeerd filosofisch of metatheoretisch kader, dat helpt bij de beantwoording van tenminste deze vier fundamentele vragen:

1. In *ontologische* zin: wat zijn de fundamentele kenmerken van het deel van de werkelijkheid waar de andragologie (als handelingswetenschap) zich op richt? Kortom: wat *is* het?
2. In *epistemologische* zin: hoe komen we over dit deel van de werkelijkheid meer te weten? Welke specifieke uitspraken kunnen worden gedaan over kennisontwikkeling gezien de ontologische uitspraken? Kortom: hoe *ken* je het?
3. In *technologische* zin: welke mogelijkheden en onmogelijkheden zijn er opdat individuen, groepen, macrosystemen, samenlevingen en internationale conglomeraten, zodanig kunnen worden beïnvloed (van binnenuit en/of van buitenaf) dat dit leidt tot een werkzame en gewenste verandering? Kortom: hoe *verander* je het?
4. In *ethische* en *politieke* zin: hoe verantwoord je je handelen, in het bijzonder wanneer het 'object van handelen' daar niet om heeft gevraagd? Doe je dingen als dat politiek uitkomt maar die wringen met je eigen opvattingen? Welke waarden zijn in het geding en hoe zijn die waarden in een ethisch systeem verankerd? Kortom: hoe *verantwoord* je je handelen?

In het hbo, maar ook in veel wetenschappelijke disciplines, bestaat de neiging om bij de beantwoording van deze vragen nut en noodzaak van de filosofie te negeren. Ten onrechte: een realistische filosofie, die in overeenstemming is met de resultaten van de moderne wetenschap, kan heel functioneel zijn als 'leverancier' van fundamentele en als 'leidraad' bij de zoektocht

naar wetenschappelijke (theoretische) en technologische (praktische) vragen. Zie ook de bijgaande figuur.

Figuur: Het professioneel handelen vereist zowel vakwetenschappelijke fundamenteën als adequate filosofische grondvesten.

* * *

DE RELEVANTIE VAN HET OEUVER VAN MARIO BUNGE

In mijn tweede promotieonderzoek heb ik gebruik gemaakt van het oeuvre van Mario Bunge als 'gouden standaard'. Nog los van de kwaliteit van zijn werk heeft Bunge's oeuvre het voordeel dat het zo omvangrijk en veelzijdig is: het heeft betrekking op een zeer groot aantal wetenschapsgebieden en filosofische vraagstukken. Ook voor de andragologie is zijn werk uiterst relevant.

De huidige wetenschap kenmerkt zich door 'datafetisjme': er is een fixatie op het verzamelen van data met de verwachting dat al die data ooit meer kennis zullen opleveren over de determinanten en mechanismen van het onderzoeksvoorwerp in kwestie. Helaas vinden deze dataverzamelingen plaats op geleide van heel 'oppervlakkige' theorieën. Een algemeen probleem is dat theorievorming een betrekkelijk lage status heeft in vergelijking met wat 'empirisch' onderzoek wordt genoemd. Een en ander heeft te maken met de wijze waarop onderzoek wordt gefinancierd en de wijze waarop onderzoekers elkaar 'credits' toekennen. Wetenschappelijke vooruitgang is echter niet te verwachten van louter dataverzameling als deze data niet gerelateerd zijn aan goed gefundeerde hypothesen, die zelf weer deel uitmaken van goede theorieën over het onderwerp in kwestie. De omgekeerde weg, het genereren van hypothesen en theorieën 'op basis van' pakketten data heeft zelden tot wetenschappelijke doorbraken geleid. Beter is het, zoals Bunge voorstelt, om data te behandelen als 'op te lossen problemen'. Vragen in dit verband zijn: 'waar komen de data vandaan?'; 'hoe hebben we ze als onderzoekers voortgebracht?'; maar vooral: 'welke *wetmatige mechanismen* liggen ten grondslag

aan de (patronen in de) data?'.

Bunge roept op tot de vorming van interessante en dus 'diepere' hypothesen en theorieën, maar geeft direct toe dat dit wel het moeilijkste facet van het wetenschappelijk bedrijf is. De gang van data naar hypothesen, laat staan theorieën, is noch inductief noch deductief volgens een bepaalde procedure te bewandelen: "it is as little rule-directed as falling in love, composing a poem, or designing an artifact". Dit citaat illustreert goed dat Bunge, zelf een vurig voorstander van exact denken, niet de ogen gesloten houdt voor de quasi irrationele facetten van het wetenschapsbedrijf. Aan geloof in de juistheid van een hypothese en het vervolgens hartstochtelijk najagen van het bewijs daarvoor, behoort in de wetenschap vrij baan gegeven te worden. Dit is overeenkomstig het belang van de emotionaliteit voor het adequaat verloop van cognitieve processen. Maar dit moet niet worden misverstaan alsof kennis een vorm van geloof is.

Wetenschap moet er in het bijzonder op gericht zijn *verklaringen* te vinden voor de feiten waarover data in experimenten of epidemiologische studies worden gegenereerd. Alleen door de mechanismen die ten grondslag liggen aan feitelijke processen en toestanden op te sporen - iets wat theorie- en hypothesevorming over die mechanismen veronderstelt - zijn volledige verklaringen mogelijk. Kennis over mechanismen kunnen we echter zelden louter 'empirisch', dat wil zeggen met onze zintuigen, te weten komen; en de data die we door ons onderzoek over feitelijke samenhangen voortbrengen 'spreken' nooit 'voor zichzelf'.

De "mindless accumulation of data" en de "mindless search for statistical correlations among them" zijn weliswaar kenmerkend voor veel gangbaar onderzoek, maar zijn in strijd met wat we hier verstaan onder moderne wetenschap. Natuurlijk, jonge wetenschappen kenmerken zich door de *beschrijving* van het onderzoeksvoorwerp in kwestie, en in overeenstemming daarmee is er dan nog weinig aandacht voor hypothese- laat staan theorievorming. Maar de wetenschappen die ten grondslag liggen aan de andragologie, zoals de sociologie of de psychologie, kunnen toch niet meer echt als 'jonge' wetenschappen getypeerd worden. Het is daarom van belang goed na te denken over de achtergronden van de theoretische armoede die veel wetenschappelijke disciplines aankleeft en over de mechanismen die verhinderen dat daarin verandering komt. In ieder geval zal het nooit lukken adequate verklaringen te vinden voor typisch andragologische thema's zonder adequate theorieën daarover. Bunge stelt:

"The best that can happen to any hypothesis concerning a mechanism is to become a component of a theory (i.e., a hypothetico-deductive system). One reason for this is that, by becoming interconnected, the various hypotheses *complement and support one another*. A

second reason is that, whereas every experimental finding can be explained by a number of alternative hypotheses, a theory, by making a large number of predictions of several kinds, can *face a whole of experiments*.”

Een belangrijke motivering tot mijn tweede proefschrift was de poging een antwoord te vinden op de vraag waarom we nog zo weinig weten over het ontstaan en het beloop van psychische stoornissen, en hoe het komt dat er zo weinig vooruitgang is. Het wetenschapsbedrijf stelt ernstig teleur. Niet zozeer door het gebrek aan data, zoals reeds is aangegeven, maar door het gebrek aan oorspronkelijke hypothesen die aansluiting vinden bij die data. Hypothesen die bovendien niet op zichzelf staan, maar die stevig verankerd zijn in een meer omvattende theorie. Wanneer men een poging wil doen om de huidige wetenschapsbeoefening te bekritisieren en een alternatief wil voorstellen, komt men bijna automatisch uit op de erkenning van het belang van (wetenschaps)filosofie. Een advies dat we bij de reconstructie van de andragologie ter harte kunnen nemen.

De samenhang tussen wetenschap en filosofie beargumenteert Bunge onder andere met de volgende definities en principes:

- Een filosofische hypothese is op gegeven moment *wetenschappelijk juist* als deze overeenstemt met het grootste deel van de mathematische en op feiten gerichte wetenschappen. Dit impliceert dat filosofen alleen wetenschappelijk juiste hypothesen moeten accepteren. Als ze dat niet doen, moeten ze door wetenschappers bekritiseerd worden.
- Een wetenschappelijke hypothese is op gegeven moment *filosofisch juist* als deze overeenstemt met de belangrijkste principes van het ontologisch naturalisme en het epistemologisch realisme. Dit impliceert dat wetenschappers alleen filosofisch juiste hypothesen moeten accepteren. Als ze dat niet doen, moeten ze door filosofen bekritiseerd worden.

Wetenschap en filosofie hebben, aldus Bunge, een *non-empty intersection*: wetenschap bevat filosofische principes terwijl sommige filosofieën van wetenschappelijke bevindingen gebruik maken. Beide kunnen vanuit hun specifieke perspectieven en kennisbestanden kritiek op elkaar leveren - in beider voordeel.

Het werk van Bunge, in het bijzonder de conceptuele definities die hij heeft voorgesteld, sluit naadloos aan op de betekenissen die die concepten hebben in de hedendaagse wetenschap en technologie. Daar komt bij dat het hem is gelukt al deze definities in een systemisch verband te brengen. Dus, als elk concreet *ding* dat zich in een bepaalde *toestand* bevindt, een *proces*

ondergaat, dat volgens een specifieke *wet* verloopt of zich gedraagt volgens een *norm*, dan is het niet alleen van belang dat de filosofische categorieën, die we gebruiken om deze verschijnselen te beschrijven en liefst ook te verklaren, in overeenstemming zijn met de vereisten en de praktijk van het wetenschappelijk onderzoek, maar ze moeten zich ook in een logische samenhang tot elkaar verhouden. Het hier en daar 'inzamelen' van definities, *hier* een aansprekende definitie van 'functie', *daar* een mooie definitie van 'mechanisme', waarbij modieuze voorkeuren impliciet de selectie bepalen, schiet dus tekort. We hebben behoefte aan een stelsel van exacte en consistente definities, die in een coherent verband zijn gebracht en congruent zijn aan de wetenschap. Omdat Bunge dit tot stand heeft gebracht, is er geen beletsel op zijn werk voort te bouwen. En tevens verklaart dit mijn streven om consequent met zijn werk om te gaan.

* * *

OP WEG NAAR EEN CONCEPTUEEL SYSTEEM VOOR DE ANDRAGOLOGIE

In mijn tweede proefschrift heb ik aan het einde betoogd dat er voor de verdere ontwikkeling van de psychiatrie behoefte is aan een goed doordacht conceptueel systeem. In mijn visie kan het werk van Bunge daarvoor een van de pijlers vormen. Zo'n conceptueel systeem zie ik als een beknopt en in zo exact mogelijke bewoordingen geformuleerd stelsel van uitspraken over de ontologie van psychopathologie en de epistemologische en methodologische consequenties die daarmee samenhangen. Ik denk dat ik met min of meer vergelijkbare zinnen hetzelfde kan voorstellen voor wat betreft de andragologie.

In ga geen outline geven van zo'n conceptueel systeem voor de andragologie. Maar wel wil ik enkele zeer algemene opmerkingen daarover maken. Ik doe dat aan de hand van ideeën van Bunge over onder andere systemen, het belang van theorievorming en de zoektocht naar wetten.

Systeembenadering

In een conceptueel systeem voor de andragologie dient in de *eerste* plaats de systeembenadering centraal te staan.

Voor de wetenschappelijke benadering van de interventies bij sociale problemen hebben we realistische concepten nodig. De benadering van de werkelijkheid als een systeem staat daarin centraal: *alles is een systeem of een onderdeel daarvan*. Een systeem wordt, op een bepaald niveau en op een bepaalde tijd, gekenmerkt door (1) de onderdelen waaruit het is samengesteld, (2) de structuur: de relaties tussen de onderdelen (interne of endostructuur) én de relaties tussen onderdelen en items in de omgeving (externe of exostructuur), waarbij de systeemgrens (niet te

verwarren met vorm) wordt bepaald door de onderdelen die een directe relatie met items in de omgeving hebben), (3) de omgeving van het systeem, en (4) (wanneer het een concreet systeem betreft) de mechanismen: de processen in het systeem die ertoe bijdragen dat het werkt en zich ontwikkelt.

Dat de werkelijkheid bestaat uit *systemen van systemen* is wetenschappelijk onderzoekers niet vreemd. Wat anders is of zij zich realiseren wat de consequenties en implicaties daarvan zijn voor de conceptualisering van hun onderzoeksvoorwerp en het karakter van hun onderzoek.

Het gedrag of de functie van (sociale) systemen kunnen we nooit (mechanistisch) verklaren als onderzoekers zich fixeren op de onderdelen ervan, of een of meer niveaus van de organisatie van een systeem overslaan. Verder is de aandacht voor de (interactieve) relatie met de omgeving (oftewel de context van een concreet systeem) een absolute vereiste om een systeem te leren kennen. Het is ook cruciaal dat andragologisch onderzoekers een statische (en beschrijvende) benadering van sociale systemen weten te overstijgen en op zoek gaan naar de dynamiek ervan: de actuele werking, de ontwikkeling ervan en, wanneer relevant, de evolutie van werkende en zich ontwikkelende sociale systemen. Zo'n, op dynamische systemen gerichte benadering moet de context zijn waarbinnen onderzoek wordt gedaan naar afwijkingen of verstoringen ervan, waaronder, in ons geval, het ontstaan en het beloop van sociale problemen en de mogelijkheden deze op te lossen.

Volgens mij is het radicaal doordenken van de consequenties en implicaties van het systemische karakter van de werkelijkheid essentieel voor (a) de conceptualisering en de organisatie van de zoektocht naar de determinanten en mechanismen van sociale systemen en het optreden van disfuncties daarin, en (b) de kennisontwikkeling omtrent het op herstel gerichte handelen.

Theorieën, hypothesen en data

In de *tweede* plaats moet het conceptueel systeem - als vertrekpunt voor wetenschappelijk onderzoek - kraakhelder zijn over het belang van theorie.

Wetenschappelijke disciplines kunnen we beschrijven als een systeem dat wordt gekenmerkt door een hoeveelheid achtergrondkennis én verzamelingen van problemen, doelen en methoden. De ontwikkeling van wetenschappen verloopt meestal geleidelijk. Revoluties of radicale paradigmaverschuivingen zijn er veeleer in de ogen van buitenstaanders die de wetenschappelijke vooruitgang niet op de voet volgen.

Wetenschappers proberen dingen te verklaren of te voorspellen. Zonder een adequate theorie en daarin bijeengebrachte hypothesen lukt dat niet. Hierop berust de kritiek op

wetenschappelijk onderzoek waarin het 'verzamelen' van data' zó'n centrale plaats heeft ingenomen, dat dit leidt tot theoretische armoede en het testen van losstaande hypothesen. Het is voor de zoektocht naar de determinanten en mechanismen van sociale problemen - of, beter gezegd, van biopsychosociaal-culturele systemen waarin afwijkende of ongunstige processen zijn opgetreden of kunnen optreden - van het grootste belang dat de ontwikkeling van adequate theorieën meer gewicht krijgt, ter voorkoming van 'datafetisjisme'. Hetzelfde geldt voor het handelen daaromtrent.

Theorieën zijn hypothetico-deductieve systemen (Popper) die velerlei relaties hebben met empirische data en die, vanwege de vele voorspellingen die eruit voortvloeien, geconfronteerd kunnen worden met een groot aantal experimenten. Idealiter zijn hypothesen logisch met elkaar samenhangende onderdelen van een theorie, die elkaar aanvullen en elkaar versterken. Hoewel theorieën en hypothesen empirisch gefundeerd moeten zijn - betrekking moeten hebben op data over feiten -, is het niet zo dat het de 'emergente resultaten' zijn van de bergen data die onderzoekers bijeen weten te brengen. Theorieën en hypothesen zijn creatieve constructies, inventies van wetenschappers. In de wetenschap hebben ze een 'hogere status' ten opzichte van data (of dat zou zo moeten zijn). Dat komt omdat data (of men zich daar nu van bewust is of niet) worden *geproduceerd* op geleide van hypothesen en de theorieën waar ze deel van uitmaken. Gebrek aan theorievorming kan de ontwikkeling van kennis over de determinanten en mechanismen van sociale systemen stagneren. En daardoor missen we de kennis die nodig is om effectief te handelen in het geval in die systemen problemen ontstaan.

Wetenschappelijke wetten en regels voor de praktijk

In de *derde* plaats is het belangrijk dat het conceptueel systeem bijdraagt aan de ontdekking van wetenschappelijke wetten.

De moderne andragogie, wanneer we deze opvatten als een sociaal-technologische discipline, is gebaseerd op wetenschap, waaronder in de eerste plaats de andragologie. Als technologie gaat het in het bijzonder om wetenschappelijke uitspraken over wetmatigheden in de (voor de andragogie relevante) werkelijkheid. Empirisch bevestigde uitspraken als *x veroorzaakt y* hebben de wetenschappen waar de andragogie haar vruchten van kan plukken (nog) nauwelijks opgeleverd. Navent kunnen andragogen weinig 'ijzeren regels' hanteren in de trant van *om x te bereiken (of te vermijden) moet je y doen*. Maar ook als van de strikte betekenis van 'oorzaak' wordt afgezien zijn er weinig wetmatigheden bekend waarop eenduidige praktijkregels kunnen worden gebaseerd. Men zou zelfs het 'pessimistische' standpunt kunnen huldigen dat de zoektocht naar op wetten gebaseerde regels voor de andragogie een zinloze, want 'onmogelijke'

onderneming is. Klopt zo'n voorstelling van zaken?

Bunge heeft de hypothese geformuleerd dat alle feiten wetmatig zijn, dat wil zeggen behoren tot een of meer wetten in de zin van objectieve patronen van zijn of worden. Het vormt de grondslag voor het wetenschappelijk onderzoek. Wetten zijn inherent aan feiten (reden waarom we ze moeten opvatten als de *eigenschappen* van feiten). Als we van dingen weten aan welke wetten ze beantwoorden, weten we wat de restricties zijn waaraan veranderingen van die dingen gebonden zijn. Deze filosofische opvatting impliceert dat de wetenschappelijke benadering van het ontstaan en het beloop van sociale problemen in enige vorm en op enige wijze wetenschappelijke wetten kan genereren en daarmee het fundament kan leggen voor het handelen. Dus ook het handelen van een andragoog.

Filosofie van de andragologie

De kennisontwikkeling van de andragologie is behalve van de complexiteit van het onderzoeksvoorwerp ook afhankelijk van het volgende: (1) de vragen die onderzoekers zichzelf stellen; (2) de wijze waarop en de mate waarin onderzoekers kritisch reflecteren op hun concepten en onderzoeksmethoden; en (3) de kwaliteit van de argumenten waarmee onderzoekers aantonen dat hun manier van werken de meest efficiënte is en de beste antwoorden op hun vragen genereert. Zelfreflectie en vraagontwikkeling (en het tegendeel daarvan: het schrappen van onoplosbare, foutief geformuleerde of overbodige vragen) veronderstelt dat onderzoekers de beschikking hebben over een abstract conceptueel systeem dat hun onderzoeksactiviteiten voorziet van een metatheoretisch fundament of kader, en dat is gebaseerd op, of tenminste kan worden getoetst aan, de empirie. Aan filosofie die de rug keert naar de (resultaten van de) moderne wetenschap hebben we in deze context geen behoefte.

Zoals gezegd heb ik goede ervaringen opgedaan met het werk van Mario Bunge waar het gaat om het benaderen van complexe problemen in en van de psychiatrie. Het werk van Bunge compenseert evenwel niet het gebrek aan kennis over het ontstaan van sociale problemen en de mogelijkheden deze in gunstige zin te veranderen of op te lossen. Hoogstens helpt het om het bestaande onderzoek een andere richting te geven, andere vragen te stellen en betere hypothesen en theorieën te ontwikkelen. Filosofie kan helpen bij de waarheidsvinding, maar filosofische *definities*, zoals over de kenmerken van de werkelijkheid, zijn slechts aanvaardbaar als ze als *hypothese* geformuleerd en vervolgens getoetst kunnen worden. Als filosofische uitspraken immuun zijn voor falsificatie is wantrouwen op zijn plaats.

Bij de ontwikkeling van een - nu nog niet bestaand - consistent conceptueel systeem voor de andragologie, waarin uitspraken worden gedaan over de kenmerken van sociale problematiek

en de manier waarop daarnaar het beste onderzoek kan worden verricht, en dat de ruggengraat kan vormen van een moderne filosofie van de andragologie, kan het werk van Bunge in mijn opvatting dus een prominente rol spelen.

Gelukkig hoeven we niet helemaal vanaf een nulpunt te beginnen. In Zwitserland en Duitsland heeft men al eerder de relevantie van het werk van Bunge voor wat wij 'andragologie' noemen in de gaten gehad wat heeft geleid tot mooie publicaties. Ik noem het werk van Werner Obrecht, Silvia Staub-Bernasconi en Michael Klassen, maar ik vergeet vast namen. Ik denk dat het verstandig is bij het werk van deze wetenschappers aansluiting te vinden, want de reconstructie van de andragologie kunnen we, denk ik, het beste meteen Europees aanvatten.

En voor de goede orde: er zijn naast Mario Bunge uiteraard talloze andere relevante filosofen die we hierbij kunnen gebruiken. Zolang hun werk relevant is voor de wetenschapsbeoefening en vervolgens ook van belang is voor de praktijk, is elke bijdrage aan een nieuwe andragologie natuurlijk welkom.

Tot slot

De andragologie loopt het risico een vergeten discipline te worden, en bijeenkomsten als deze iets voor verongelijkte 'ouden van dagen'. Er is denk ik nu nog net genoeg organisatiekracht om het tij te keren en de andragologie weer op de kaart te zetten. Daarvoor moeten denk ik een paar dingen worden gedaan:

1. Werken aan een heldere, filosofisch en wetenschappelijk adequate *definitie* van de andragologie, en het verduidelijken van *nut en noodzaak* ervan temidden van pedagogie, sociologie, psychologie, et cetera.
2. Het profileren van de andragologie als *interdiscipline* die - met de focus gericht op sociale arbeid - verbindingen legt tussen allerlei monodisciplines.
3. Het inventariseren van theoretische kwesties die dringend oplossing behoeven, oftewel: wat zijn de 10 of 20 *big questions* van de andragologie.
4. Het aanstellen van een *bijzonder hoogleraar* 'theorie en praktijk van de andragologie' die fungeert als verkenners en organisator opdat een bescheiden, weloverwogen en realistische reconstructie van deze discipline in Nederland gestalte krijgt. Deze hoogleraar moet in het bijzonder ook verbindingen leggen met hogescholen, die talloze relaties onderhouden met de diverse werkvelden van de sociale arbeid en onderzoek doen naar de effectiviteit van allerlei sociale interventies.

Tot zover. Ik dank u voor de aandacht.